

ДЕФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ЮРИСТА

Охарактеризовано деформацію свідомості як явище, що пронизує всю людську історію та призводить до маргінальності, тобто до перехідного, структурно не визначеного соціального становища суб'єкта, а отже, зумовлює її суперечливу свідомість та поведінку. Важлива роль у становленні нашого суспільства повинна належати моральній культурі, яка в сучасних умовах виступає визначальним чинником демократизації та стабілізації суспільного розвитку, подолання наслідків тоталітарного режиму, зародження цивілізованих засад розбудови української демократичної державності.

Ключові слова: деформація свідомості, правосвідомість, моральні вимоги, працівник юридичної професії.

Постановка проблеми. Коли йдеться про деформації моральної свідомості і професійної правосвідомості працівників правоохоронних органів, то мають на увазі негативні явища, риси, які формуються стихійно чи свідомо в окремих представників цієї професійної групи всупереч суспільним, державним вимогам, стандартам професійної діяльності і поведінки, очікуванням громадської думки. Уявлення про належне, справедливе, бажане й припустиме у діяльності юристів формується у суспільстві, у професійній групі, закріплюються у законах і підзаконних актах. Моделі поведінки і діяльності, що закладаються на таких засадах, поступово під впливом негативних факторів соціального середовища, особливостей професійної діяльності можуть розвиватись, руйнуватись і натомість створюватись індивідуальні, корпоративні, привнесені ззовні уявлення, несумісні з суспільними, професійними вимогами. Природно, що вони приховуються, але виражають нову установку індивідуальної ціннісної свідомості й реалізуються у поведінці, діях в умовах відсутності зовнішнього контролю. Такі настанови і дії можуть мати суспільно небажаний, неприпустимий або небезпечний, протиправний характер.

Стан дослідження. Соціальне призначення юристів у суспільстві з'ясовували вчені у галузі права, держави, соціології, політології, а також філософії, зокрема філософії права. Серед них: В. Сокурєнко, В. Горшенєв, С. Сливка, О. Скакун, С. Гусарєв та інші. Є достатня кількість наукових статей, монографій та дисертаційних робіт.

З огляду на здобутки науковців у сфері соціального призначення юристів, **мета** статті – дослідити причини виникнення деформації професійної свідомості юриста як особи, яка за допомогою позитивного і природного права повинна намагатися встановити справедливість. Особливе місце у публікації посідають духовна і моральна сфери юридичної діяльності.

Виклад основних положень. Інколи люди з деформованою свідомістю можуть проникати в правоохоронні органи для досягнення корисливих цілей, задоволення амбіцій тощо. Деформація моральної свідомості і професійної правосвідомості правоохоронців може здійснюватися під тиском ззовні, коли для досягнення моральної, правової мети використовуються брудні, неправові засоби та ін. Подібні та інші деформації моральної і правової свідомості працівників юридичної професії виникали і у далекому минулому, і у роки радянської влади, не подолані вони і у незалежній Україні.

Діяльність працівників юридичної професії здійснюється здебільшого у складних морально-психологічних умовах, на негативному емоційному тлі, у конфліктному середовищі, де немало спокус. Тут виникає загроза деформації свідомості і моральної, і професійно-правової. Причини деформації моральної і професійної свідомості у професійній групі юристів слід шукати і у суспільстві, і у специфічних умовах діяльності конкретних органів і служб.

Панує думка, що юристи можуть бути такими ж недобросовісними, корисливими, як і будь-який громадянин. Залежність рівня моральної культури працівників юридичної професії від рівня моральної культури суспільства – це гіпотеза. Справді, правовий нігілізм населення пострадянської України не може не відобразитись на свідомості професійної групи правоохоронців, яка формується з різних верств цього ж населення. Сьогодні спостерігається розрив між декларованими цінностями та можливістю їх реального досягнення, що призводить до беззаконня, вседозволеності, виправдання злочинів і навіть заохочення до них [1, с. 11]. Знецінення на рівні суспільства і особистості моральних цінностей не робить їх значущими і у професійній діяльності юриста. Певною мірою рівень деформацій моральної і професійної свідомості юристів залежить і від того, наскільки побутовість, непрофесіоналізм проникають у сферу їхньої професійної діяльності. Видатний російський юрист А. Ф. Коні переконливо доводив, що кожен юрист зобов'язаний засвоїти основні моральні начала своєї професії, «бо хоч би які хороші були правила діяльності, вони можуть

втратити свою силу і призначення у недосвідчених, грубих і недобро-совісних руках» [3, с. 34].

Статистичні дані засвідчують високу плінність кадрів у органах МВС України. Фіксується і високий рівень порушення законності. У цивілізованих державах під час висування юристів на високі посади першочергове значення надається моральним якостям (чесність, порядність, невідкупність, відповідальність та ін.). У сучасній Україні у зарахуванні до особового складу органів МВС важливі фізичні властивості, спортивна підготовка, професійні якості. Моральні якості – другорядні, додаткові, несуттєві [4, с. 43].

Матеріали конкретно-соціологічних досліджень, здійснених кафедрою соціології Харківського університету внутрішніх справ, доводять, що працівники міліції (опитано слідчих і оперативно уповноважених працівників карного розшуку) орієнтуються на реалізацію особистих та інтересів ближнього середовища (сім'я, друзі), робота розглядається як джерело матеріальних ресурсів, а не самоціль і не засіб досягнення суспільних ідеалів, самореалізації. Майже у половини опитаних працівників під впливом громадської думки триває відторгнення професії. Лише третина отримує (відчуває) позитивні емоції від роботи в органах. Ставлення працівників ОВС до інституту міліції таке, що дві третини опитаних проти можливої роботи своїх дітей в органах правопорядку, а близько половини не пішли б працювати в міліцію у разі повторного вибору професії. Більша частина населення України має низький ступінь довіри до міліції, незадоволена її роботою. «В очах пересічного громадянина ОВС є організованою бюрократичною системою, яка обтяжена корисливістю, тяганиною та байдужістю до людей, позбавлена патріотичних почуттів» [1, с. 11]. Зауважимо, що професійні і посадові когорти, що мають низький рівень професійної ідентифікації працівника з соціальним інститутом, професією, посадою, можуть формально завоювати соціально-рольові функції, стереотипи, стандарти поведінки, які реально не реалізуються.

В. О. Болотова, яка разом із кафедрою соціології Харківського університету внутрішніх справ вивчала професійну ідентифікацію працівників ОВС, найперше слідчого апарату, фіксує, що «опанування професійними ролями у цій системі відбувається складно і суперечливо. Про це свідчать такі негативні явища, як плінність кадрів, стан дисципліни та законності» [1, с. 15]. Учений зазначає, що існуючий у свідомості респондентів образ ідеального працівника їх професії

в цілому збігається з інституціональними вимогами, вираженими в нормативних актах і професіограмах. «Вважається, що слідчий повинен бути не лише дисциплінованим, а й, перш за все, ініціативним, самостійним, відповідальним. Але дослідження виявило відсутність узгодження між вербальною та поведінковою настановами на комплекси ділових якостей: респонденти, перш за все, націлені на формування рис виконавця, що пов'язано з домінуючими в інституті ОВС вимогами. Отриманий схематичний опис модального типу працівника також свідчить про значний розвиток якостей комплексу «дисциплінованість – ретельність» порівняно з «відповідальністю та самостійністю» [1, с. 16].

Російські дослідники під час аналізу моральних аспектів діяльності працівників оперативних служб і слідчих підрозділів звертають увагу на те, що напівзакритий чи закритий характер їх діяльності, специфіка морально-психологічного становища, негативне емоційне тло, підвищене нервове напруження, примусовий, конфронтаційний характер спілкування впливають на їхню свідомість. Застосування заходів правового примусу не завжди позитивно впливає на свідомість цієї групи правоохоронців. У деяких працівників може сформуватись настанова на допустимість застосування будь-якого примусу, втручання в особисте і громадське життя, може відбуватись зниження цінності людської свободи, звичка до «зворотного» боку життя. Через повторюваність і схожість службових ситуацій стереотипи поведінки стають самодостатніми, норози замінюють свідомий моральний вибір, стирають основи індивідуальної відповідальності працівників, паралізується їх моральна самостійність. За таких умов можуть виникнути деформації моральної і правової свідомості і змінитись моральні чи особистісні якості працівника [4, с. 45].

Професійна трансформація моральних вимог, точніше – їх деформація, може бути передумовою виникнення і створення корпоративної «моралі», замкненої на власних інтересах професійної когорти (оперативно-розшукового апарату, або слідчого підрозділу, або інших служб). Корпоративні інтереси професійних когорт, як правило, не відповідають, а то й суперечать інтересам суспільства, професійної групи юристів. Головні причини виникнення корпоративної моралі – у підміні за певних обставин морального бачення проблеми суто «професійним», у захисті «честі мундира», у переважанні інструментального підходу до вирішення «делікатних» завдань (непідконтрольність групи професійних рішень і дій у межах використання

конфіденційного сприяння громадян), орієнтованого на конкретний результат, коли у виборі способу, засобів, прийомів розв'язання завдань раціональність бере гору над моральністю, коли інтереси професії переважають над тими інтересами суспільства і держави, заради яких передбачене вжиття оперативно-розшукових заходів.

Незважаючи на те що, наприклад, діяльність слідчого детально і чітко урегульована і регламентована законом, закон надає слідчому вибір між тією або іншою нормою, між тим або іншим процесуальним засобом, прийомом. У стадії попереднього розслідування виникає чимало ситуацій, у яких слідчий опиняється і перед правовим, і перед моральним вибором. І тут немало спокус. Які методи, прийоми, засоби застосувати для швидкого і повного розкриття злочину і викриття винних? Спокуситися застосуванням методів конфронтації, боротьби, засобів шантажу, погроз, психічного і фізичного насильства, методів кримінального світу чи обстоювати принципи гуманізму, справедливості, законності? Питання про відповідність засобів меті завжди актуальне для слідчого. Нерозвинута моральна культура слідчого може спричинити деформацію його моральної і правової свідомості. Так, формальне ставлення до людей (підлеглих або підозрюваних), до справи, схильність діяти за законом, а не за його духом, байдужість, черствість, грубість, упередженість, підозрілість, корисливість, зверхнє ставлення, приниження людської гідності, втрата почуття гуманності тощо – це деформації моральної свідомості, які перешкоджають ефективній професійній діяльності слідчого чи оперативного уповноваженого карного розшуку. Людина за таких умов перетворюється на бездушну машину. Інтелект, воля, не занурені у моральність, – це стихійне лихо, соціальне і моральне зло. Тому тільки кращі люди здатні на таку працю, не заражаючись нею, – зауважував відомий російський філософ І. Ільїн.

У процесі підготовки, обговорення, доопрацювання і прийняття Правил адвокатської етики деякими адвокатськими об'єднаннями, за інформацією віце-президента Спільки адвокатів України О. Жуковської, висловлювалось невдоволення необхідністю прийняття цих правил. Висловлювались необґрунтовані аргументи, зокрема, що «Правила ...» начебто нав'язані чиновниками Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури, щоб у разі необхідності «притиснути адвоката до нігтя». О. Жуковська зауважує, що адвокатський цех за роки незалежності України розрісся в основному за рахунок колишніх працівників прокуратури і слідчого апарату, підприємців-юристів та ін., і зазначає, що

для певної частини адвокатів України (це меншість) «Правила...» небажані, тому що «заважають розгулу практики за принципом «вирішення питань за відповідну подяку, яка ділиться з тими, від кого ці рішення залежать» [4, с. 47].

Практика свідчить, аргументує Л. С. Халдеев, що для правосвідомості працівників слідчого апарату характерним ухвалювати рішення про пред'явлення обвинувачення з «запасом». Суддя, який озирається на вищі судові інстанції, неминуче схвалює «вирок з запасом» або, навпаки, для спасіння справи, що «розвалюється» у суді, безперспективної для додаткового розслідування, про яке і прокурор не просить, виносить не виправдувальний вирок, а «натягує» хоч на яку-небудь кваліфікацію і/або призначає (визначає) мінімальне покарання. Отож, на думку Л. С. Халдеева, невиконання професійного обов'язку трансформується невиконання людського [5, с. 390].

«Охороняючи» власний спокій, такі судді забувають і про людину, і про правосуддя. У результаті з «обігу» правосуддя зникають і правосуддя, і людина, що входить у сферу правосуддя.

Посадовий статус судді, виконання суддівських функцій передбачає певну відчуженість, констатує Л. С. Халдеев. А остання сприяє виникненню авторитарних схильностей. Частині суддів притаманні комплекси непогрішності та привілею на істину в останній (вищій) інстанції, що сформувались під впливом абсолютного володарювання у судовому процесі.

Зрештою поступово відбувається певна деформація характеру і формування негативних особливостей у правосвідомості. Суддівська непогрішність, якщо вона не збалансована здатністю «приборкувати» себе, вмінням користуватись власною «гальмовою системою», якщо вона тяжіє до келійності і корпоративності, неминуче призводить до волюнтаристських рішень і дій. Суддівська корпоративність і солідарність здатні суттєво впливати на суддівську об'єктивність [4, с. 49].

До основних причин порушень прямих обов'язків, яких припускаються судді, Л. С. Халдеев відносить:

- а) недостатню професійну підготовку;
- б) недбайливість і елементарну забудькуватість;
- в) зверхнє ставлення до процесуальних норм і спрощення процедури судового розгляду;
- г) невміння знайти правове або моральне вирішення ситуацій, що виникає у судовому засіданні;

д) неправильну поведінку головуючого, що створює проблемні ситуації. Постійні компроміси із собою [4, с. 49].

Громадська думка сприймає ситуацію у правосудді як неблагополучну. Доволі низькими є престиж суду і довіра до нього громадськості. Суд сприймається населенням як частина заборонного механізму державної машини. Населення не задоволено тим, як реалізуються у судовій практиці засадничі принципи правосуддя: незалежність суду, законність, справедливість, рівність усіх перед законом і судом, доступність правосуддя для всіх. У громадській думці поки що низький рівень готовності звертатись до судового захисту своїх інтересів, оскільки залишається проблемою судової влади її незалежність, недоступність судового захисту для малозабезпечених громадян. Малопривабливим у масовій свідомості й імідж судді. Законслухняні громадяни зазнають шкоди від протиправних дій охоронців закону. Позитивне ставлення до суду зафіксоване лише у третини респондентів.

Важливою соціальною проблемою є стан професійної правосвідомості суддів. Матеріали дослідження засвідчують, що державним структурам, які повинні захищати права громадян, – міліції, судовим органам і прокуратурі – довіряє абсолютна меншість респондентів. Узагальнений образ судді у громадській думці здебільшого сформувався як негативний: це бездушні чиновники, бюрократи, прислужники влади, впливових і багатих людей, зажерливі хабарники, продажні люди. Менша частина респондентів вважає, що це захисники громадян від сваволі і порушення прав, незалежні і об'єктивні арбітри у суперечках і конфліктах, служителі закону і гаранти справедливості.

Деформації моральної і професійної (правової) свідомості юристів мають різні вияви, але схожі майже у всіх професійних когорт на пострадянському просторі: некомпетентність (невисокий рівень професіоналізму); зловживання владою, службовим становищем в особистих цілях; перевищення своїх повноважень; упередженість, тенденційність, невинуватена жорстокість, тяганина та інші, що наводилися. Зловживання владою було завжди. Історичні приклади свідчать, що розміри будь-якої влади провокують високі, а то й надто високі амбіції її носіїв.

Допомогою на цьому шляху є Конституція України, національне законодавство, норми міжнародного права, правові акти Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй щодо захисту прав людини і ролі юристів у їх захисті.

Народи світу впродовж віків, демократичні політичні системи у Новий час накопичили досвід діяльності працівників юридичних професій, який був узагальнений у міжнародних правових актах, затверджених Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, й рекомендований для прийняття рішень і реалізації на національному, регіональному і міжрегіональному рівнях з урахуванням політичних, економічних, соціальних і культурних умов і традицій кожної країни.

Висновок. У процесі суспільного розвитку мораль із зовнішньої необхідності трансформується у внутрішню потребу, сягаючи рівня моральнісної самосвідомості, заснованої на визначальних ідейних принципах, найперше на глибокій повазі до принципу рівності людей як «суб'єктів життєвості». Доцільно згадати слова І. Канта: «Кожний з нас має право насолоджуватися дарами світу. Оскільки кожному належить однакова частина, а Бог не відміряв нікому його частки, то кожен із нас повинен таким чином насолоджуватися дарами життя, щоб турбуватися про щастя інших, які мають право на однакові частки, і нічого не віднімати у них» [2, с. 177]. У цьому кантівському розумінні принцип рівності розглядається як сфера дії «божественного добра», що поширюється не на конкретний народ, а на людство.

Отже, перевиховання юристів із вадами, деформаціями моральної і професійної свідомості – це завдання держави і її певних органів, соціальних інституцій, громадської думки, професійних об'єднань юристів, відповідних колективів і людини як носія деформацій. Висока моральна культура юриста є головним бар'єром на шляху деформацій свідомості, а здатність і здібність до самопізнання, самоаналізу, самооцінки, саморегуляції в цілому до самовиховання (самоперевиховання), самовдосконалення допоможе подолати будь-які деформації.

---

1. Болотова В. О. Професійна ідентифікація особистості (соціологічний аспект аналізу): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. соціологічних наук: спец. 22.00.03 / В. О. Болотова. – Х., 1998. – 18 с.

2. Кант І. Лекції по етике / І. Кант. – М.: Республіка, 2000. – С. 38–222.

3. Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе (Общие черты судебной этики) / А. Ф. Кони // Собр. соч.: в 8 т. – Т. 4. – С. 33–69.

4. Лозовой В. О. Професійна етика юриста / В. О. Лозовой., О. В. Петришин. – Х.: Право, 2004. – 176 с.

5. Халдеев Л. С. Судья в уголовном процессе: практическое пособие / Л. С. Халдеев. – М.: Юрайт, 2000. – 501 с.

6. Цимбалюк М. Суспільнобуттєва рівновага та онтологія справедливості / М. Цимбалюк // Право України. – 2011. – № 3. – С. 212–219.

Брэздэн В. Деформация профессионального сознания юриста

Охарактеризовано деформацию сознания как явление, которое пронизывает всю человеческую историю и приводит к маргиналу, то есть к переходному, структурно не определенному социальному положению субъекта, а следовательно, предопределяет ее противоречивое сознание и поведение.

Представления о должном, справедливом, желательном и допустимом в деятельности юристов складывается в обществе, в самой профессиональной группе, закрепляются в законах и подзаконных актах. Такие наставления и действия могут иметь общественно нежелательный, недопустимый или опасный, противоправный характер.

Ключевые слова: деформация сознания, правосознание, моральные требования, работник юридической профессии.

Brezden' V. I. Deformation of lawyer professional consciousness

The article deals with the deformation of consciousness as phenomenon that pierces all human history and results into marginal that is transitional, structurally uncertain social position of subject, and consequently causes its contradictory consciousness and behaviour.

Ideas about a due, just, desirable and possible in activity of lawyers folded in society, in a professional group, are fastened in laws and acts. Models of behavior and activity, that mortgaged on such principles, gradually under the act of social environment negative factors, the features of professional activity can be washed up to collapse but create individual, corporate, introduced from outside presentations incompatible with public, professional requirements. Naturally, that they hide, but express the new setting of the individual valued consciousness and realized in behaviour, actions in the conditions of external control absence. Such discipling and actions can have publicly undesirable, impermissible or dangerous character.

Activity of lawyers and law enforcement workers comes true mostly in difficult morally-psychological terms, on a negative emotional background, in a conflict environment of temptations. Tere is a threat of consciousness and moral deformation. The reasons of moral and professional consciousness deformation in the professional group of lawyers lead to search both in society and in the specific terms of concrete organs and services activity. The education of lawyers is flawed by deformations of moral and professional consciousness which is the task of the state and its certain organs, social institutes, public opinion, professional associations of lawyers, corresponding collectives and man as carrier of deformations. A high moral culture of lawyer is a main barrier on the way of consciousness deformations, and a capacity and ability are for self-knowledge, self-examination, self-appraisal, self-regulations on the whole to the self-education, self-perfection will help to free oneself from any deformations.

Key words: deformation of consciousness, sense of justice, moral requirements, lawyers and law enforcement workers.

Стаття надійшла 29 серпня 2014 року